

مجموعه آثار علامه طباطبائی^۱

۱. مقام علمی علامه طباطبائی

علامه سید محمد حسین طباطبائی (ره) (۱۲۸۱-۱۳۶۰ ش)، در زمره درخشانترین علمای اسلام در قرن اخیر است. احیای معارف قرآنی از یکسو و تجدید حیات حکمت الهی از سوی دیگر در حوزه علمیه قم، بزرگترین خدمت این عالم ربانی و حکیم صمدانی است. آثار قلمی و تربیت یافتگان محضر پر فیض او، دو میراث گرانبهای جامعه اسلامی معاصر است. المیزان تحقیقاً نقطه عطفی در تاریخ تفسیر شیعی، بلکه در تاریخ تفسیر قرآن به قول مطلق است. روش تفسیر قرآن به قرآن در المیزان و مباحث مستقل آن، دو ویژگی بارز این تفسیر گرانسنگ است. المیزان، بحق دائرة المعارف بزرگ اسلامی است که هیچ محققى در پژوهشهای عمیق اسلامی خود از آن بی نیاز نیست. از سوی دیگر، کتاب ابتکاری اصول فلسفه و روش رئالیسم، تعلیقات بر اسفار و نیز تقریر حکیمانه و موجز استاد علامه از آخرین دستاوردهای حکمت متعالیه در نهیة الحکمة، سر آغاز يك تحول خواستنی در آثار

۱. آینه پژوهش، شماره ۱۳-۱۴، خرداد- شهریور ۱۳۷۱، صفحه ۹۴-۱۰۱، و شماره ۱۵، مهر- آبان ۱۳۷۱، صفحه ۱۱۱ و شماره ۱۶، آذر- دی ۱۳۷۱، صفحه ۱۱۰.

فلسفی ماست. مباحث مستقل روایی المیزان و تعلیقات مختصر اما پر مغز بر بحر الانوار و اصول کافی، آغازی نیکو بر دیدگاه جدید شیعه در مباحث روایات اهل بیت (ع) را ارائه می‌کند. علامه طباطبایی از علمای صاحب‌روش ماست: در تفسیر، در فلسفه، در روایات، بعلاوه در همه زمینه‌های یادشده، صاحب آراء جدید و ابتکاری است. بیان متفن، سنجیده، منقح و دور از حشو و زوائد، خصیصه لاینفک آثار این دانشور بصیر است.

علاوه بر کتابهای یادشده، آثار فراوانی به زبانهای عربی و فارسی، در قالب کتاب، رساله، مقاله، مذاکره و نیز پاسخ به پرسشهای مختلف، از استاد علامه به جا مانده است که هر يك به نوبه خود خواندنی است. بسیاری از این آثار در حکم تفسیر و تبیین و بسط المیزان به حساب می‌آیند. عظمت و درخشش المیزان که ام‌الکتب علامه محسوب می‌شود، باعث شده است دیگر آثار این رجل الهی - آن چنانکه باید و شاید - مورد عنایت ارباب نظر واقع نشوند. تا آنجا که هنوز نه تنها تمامی آثار حضرت علامه منتشر نشده است، بلکه آنچه منتشر شده، خالی از ویژگیهای لازم آثار تحقیقی است. جای خالی طبع محقق، فهرستهای فنی، بویژه فهرست عام موضوعی، و نیز مجموعه کامل آثار در يك سلسله به روش علمی، کاملاً محسوس است.

راستی این گلایه و شکایت را باید از که کرد؟ از بازماندگان و خانواده محترم آن استاد؟ از شاگردان و دست‌پروردگان علمی آن بزرگ؟ از حوزه‌های علمیه و یا از جامعه فرهنگی کشور به طور کلی؟ افزون از ده سال از رحلت آن عالم ربانی می‌گذرد و انتشار آثار ارزشمند او هنوز سامان شایسته مقام علمی آن عالم ربانی نیافته است.

علی‌رغم فهرستهای مختلفی که از آثار علامه به مناسبتهای مختلف منتشر شده است، جای خالی يك فهرست کامل آثار که به روش علمی تهیه شده باشد، باز بچشم می‌خورد. فهرست ذیل کوششی است در این راه:

۲. آثار منتشر شده عربی

- ۱- رسائل سبعة. شامل: ۱- البرهان (۱۳۴۹ق) ۲- المغالطة (۱۳۴۹) ۳- التركيب (۱۳۴۸) ۴- التحليل (۱۳۴۸) ۵- الاعتبارات (۱۳۴۸) ۶- المنامات و النبوات (۱۳۵۰)

- ۷- القوه و الفعل (۱۳۷۳).^۱
- ۲- سنن النبی. ۱۳۵۰ ق^۲
- ۳- رسائل التوحیدیه. ۱۳۶۱ ق. شامل: ۱- التوحید ۲- الاسماء ۳- الافعال
- ۴- الوسائط ۵- الانسان قبل الدنيا ۶- الانسان فی الدنيا ۷- الانسان بعد الدنيا.^۳
- ۴- حاشیة الکفایة. ۱۳۶۸ ق^۴
- ۵- تعلیقة علی بحار الانوار. ۱۳۷۰ ق^۵
- ۶- تعلیقه علی الاصول من الکافی. (قبل از ۱۳۷۵ ق)^۶
- ۷- تعلیقه واحده علی مرآة العقول (قبل از ۱۳۷۶ هـ. ق)^۷
- ۸- تعلیقه علی الاسفار الاربعة. (قبل از ۱۳۷۸ ق)^۸
- ۹- علی (ع) و الفلسفة الالهیة. ۱۳۷۹ ق^۹
- ۱۰- رساله فی التوحید. ۱۳۸۹ ق^{۱۰}
- ۱۱- رساله فی العلم. ۱۳۸۹ ق^{۱۱}
- ۱۲- بداية الحکمة. ۱۳۹۰ ق.

۱. قم، بنیاد علمی و فکری استاد علامه سید محمد حسین طباطبائی با همکاری نمایشگاه و نشر کتاب، ۱۳۶۲ ش. چاپ اول.
۲. با ترجمه و تحقیق آقای محمد هادی فقهی، همراه با متن عربی، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۵۴ ش، چاپ اول.
۳. قم، بنیاد علمی و فکری استاد علامه سید محمد حسین طباطبائی با همکاری نمایشگاه و نشر کتاب، ۱۳۶۵ ش. چاپ اول.
۴. همان ناشر، قم، بی تاریخ، چاپ اول (این کتاب پس از رحلت استاد علامه منتشر شد).
۵. تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶ ق. مرحوم علامه مجموعاً بر ۸۸ موضع از هفت جلد بحار (تا صفحه ۴۵ جلد هفتم) تعلیقه زدند که در اثر فشار بعضی، متأسفانه انتشار و کتابت این تعالیق قیمه از جامعه دریغ شد.
۶. چاپ شده در طبع مصحح علی اکبر غفاری، دار الکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۸۸ ق. علامه، مجموعاً ۲۰ تعلیقه بر جلد اول و دوم اصول کافی نوشته‌اند.
۷. چاپ شده در طبع مصحح علی اکبر غفاری، دفتر انتشارات اسلامی، قم ۱۴۰۴، چاپ دوم صفحه ۳۲۶ تا ۳۲۸ ذیل «کلام الصادق- علیه السلام- فی وصف المحبة لاهل البيت و التوحید و الاسلام و الکفر و الفسق.»
۸. در ضمن اسفار مصحح ۹ جلدی منتشر شده است.
۹. به گونه مستقل، عربی و ترجمه فارسی جداگانه بارها چاپ شده است. از جمله نگاه کنید به بررسی های اسلامی، ج ۳ ص ۱۹۷، ترجمه آقای سید ابراهیم علوی.
- ۱۰ و ۱۱. به ترتیب یادنامه علامه طباطبائی، جلد اول و دوم، ص ۲۷ و ص ۷۱. اصل رساله همراه با ترجمه آقای محمد محمدی گیلانی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران ۱۳۶۱ و ۱۳۶۳

- ۱۳- المیزان فی تفسیر القرآن. ۲۰ جلد. (پایان تألیف ۱۳۹۲ق)
- ۱۴- نهاية الحکمة. ۱۳۹۵ق.
- ۱۵- رسالة الولاية. (بی تاریخ)^۱
- ۱۶- رسالة فی علم النبی (ص) و الامام (ع) بالغیب. (بی تاریخ)^۲
- ۱۷- مقدمه یا تقریظ بر: ۱- المراقبات از میرزا اجواد ملکی تبریزی^۳؛ ۲- وسائل الشیعة از حر عاملی^۴؛ ۳- نور الثقلین حویزی^۵؛ ۴- تفسیر عیاشی^۶؛ ۵- مفاهیم القرآن از جعفر سبحانی^۷؛ ۶- التقریظ علی الفرقان فی تفسیر القرآن از محمد صادقی^۷؛ ۷- محاسبة النفس لابن طاووس و الکفعمی و کشف الریبة من احکام الغیبة للشیهد الثاني^۸.

۳. آثار منتشر شده فارسی

- ۱- اصول فلسفه و روش رئالیسم. (قبل از ۱۳۳۲ش)^۹
- ۲- تذنیلات و محاکمات بر سه مکتوب اول سید احمد کربلایی و شیخ محمد حسین

۱. به گونه مستقل: تهران، موسسه اهل البيت، قسم الدراسات الاسلامیة، ۱۳۶۰ ش. و نیز یادنامه مفسر کبیر استاد علامه سید محمد حسین طباطبایی، شفق، قم، ص ۲۴۹.
۲. مجله اندیشه های نو در علوم اسلامی، صاحب امتیاز و مدیر مسئول سیدمصطفی محقق داماد، شماره سوم ۱۳۵۹ ش. صفحه ۴، این رساله به خواست آقای جعفر سبحانی توسط استاد علامه نوشته شده است و توسط آقای رضا استادی آماده چاپ شده است.
۳. قم، دارالمثقف المسلم- ۱۳۶۳ ش، صفحه ب و ج.
۴. با تصحیح و تعلیق مرحوم عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران، کتابفروشی اسلامیة.
۵. با تصحیح و تعلیق، سیدهاشم رسولی محلاتی، قم، ۱۳۸۲ ق، صفحه ب و ج.
۶. با تصحیح و تحقیق سیدهاشم رسولی محلاتی، المكتبة العلمیة الاسلامیة، تهران، ۱۳۸۰ ق، صفحه ب و ج و د.
۷. المجلد الثالث، معالم النبوة فی القرآن الکریم، اصفهان، مکتبة الامام امیر المؤمنین (ع)، ۲۰۰۲ ق، صفحه ۳، تاریخ کتابت ۱۳۹۳ ق.
۸. چاپ سوم، بیروت، ۱۴۱۰ هـ. ق، دارالحوراء صفحه ۹ و ۱۰.
۹. با پاورقیهای مرحوم استاد مرتضی مطهری، ج ۱ و ۲ و ۳، قم، دارالعلم، ج ۵ و اخیراً ج ۴ صدر، تهران؛ بدون پاورقی، به کوشش آقای سیدهادی خسروشاهی، مرکز البحوث الاسلامیة، قم ۱۳۵۶ ش، به نام اصول فلسفه رئالیسم.

غروی اصفهانی در مورد بیتی از شیخ عطار.^۱

۳- شیعه: مجموعه مذاکرات با پروفیسور هانری کربن فرانسوی، ۱۳۳۸ ش.^۲

۴- رسالت تشیع در دنیای امروز: گفتگویی دیگر با هانری کربن. ۱۳۴۰ ش.^۳

۵- شیعه در اسلام. ۱۳۴۸ ش.^۴

۶- قرآن در اسلام. ۱۳۵۳ ش.^۵

۷- آموزش دین: برای کودکان.^۶

۸- بررسیهای اسلامی. جلد اول.^۷

۹- اسلام و انسان معاصر. (جلد دوم بررسیهای اسلامی).^۸

۱۰- بررسیهای اسلامی. جلد سوم (۹۶ صفحه اول آن).^۹

۱۱- اشعار.^{۱۰}

۱۲- مقدمه و تقریظ بر: ۱- روش اندیشه از شهید محمد مفتاح^{۱۱}؛

۲- عشق و رستگاری از احمد زمر دیان^{۱۲}؛ ۳- داستان زنده‌ها از عبدالکرم اقدمی^{۱۳}؛

۴- بشارات عهدین^{۱۴}؛ ۵- کتابی در مورد حج^{۱۵}؛ ۶- شرح زندگانی

ملاجلال الدین دوانی، نوشته علی دوانی^{۱۶}؛ ۷- جنایات تهمت نوشته سید عبدالرضا

۱. توحید علمی عملی و عینی در مکاتیب حکمی و عرفانی، سید احمد کربلایی و شیخ محمد حسین غروی اصفهانی به ضمیمه تذنیلات و محاکمات علامه طباطبایی بر سه نامه اول و تذنیلات سید محمد حسین حسینی طهرانی بر چهار مکتوب آخر تهران، انتشارات حکمت، ۱۴۱۰ ق، صفحه ۱۵۹ تا ۱۸۲.

۲. انتشارات رسالت، قم، ۱۳۹۸ ق، چاپ دوم.

۳. تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۰، با ۳۰ سال تأخیر.

۴. تهران، شرکت انتشار و دارالکتب الاسلامیه، با مقدمه دکتر سید حسین نصر.

۵. تهران، دارالکتب الاسلامیه، بی تاریخ.

۶. جمع آوری و تنظیم سید مهدی آیت‌اللهی (دادور)، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۲.

۷. قم، انتشارات دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۹۶ ق، چاپ اول.

۸. قم، مؤسسه انتشاراتی رسالت، بی تاریخ.

۹. قم، انتشارات هجرت، ۱۳۶۱ ش.

۱۰. از جمله یادنامه علامه طباطبایی، انتشارات شفق، قم، ص ۳۰۷ تا ۳۱۵.

۱۱. روش اندیشه: شرح منظومه منطق و رساله تاریخ منطق، انتشارات نور، تهران، بی تاریخ.

۱۲ و ۱۳ و ۱۴. به نقل از مجله نور علم، شماره نهم، دوره سوم، صفحه ۶۲، مقاله نجوم امت، نوشته آقای ناصر باقری بیدهندی.

۱۵. این کتاب را چند سال پیش با تقریظ مرحوم علامه دیده‌ام، عنوان کتاب و نام نویسنده را متأسفانه فراموش کرده‌ام.

۱۶. چاپخانه حکمت قم، ۱۳۷۵ ه.ق.

حجازی.^۱

۱۳- چند یادداشت مختصر: ۱- پاسخ علامه به سؤالی درباره علم امام (ع) در ۳ صفحه متن سؤال چنین است: «علم امام چیست؟ و تا چه حدی می باشد؟ آیا امام علم به مرگ خود دارد- که چگونه و به چه طریق کشته خواهد شد حتی علم به ساعت و شب یا روز مرگ خود دارد؟»^۲؛ ۲- سه دستورالعمل اخلاقی^۳؛ ۳- نامه ای در چند سطر درباره استاد سید محمد محیط طباطبایی^۴؛ ۴- دولت پوشالی و دست نشانده ای به نام اسرائیل^۵؛ ۵- گفتگویی با استاد درباره شهید مطهری^۶؛ ۶- دو اظهار نظر مختصر درباره بعضی آثار مرحوم دکتر علی شریعتی^۷؛ ۷- توضیحی درباره اظهار نظر یاد شده در پاسخ يك نامه.^۸

همچنین مرحوم علامه طباطبایی از امضاء کنندگان اعلامیه های ذیل است:

۱- نظریه مراجع تقلید و آیات عظام حوزه علمیه قم راجع به تصویب نامه مخالف شرع و قانون دولت. تاریخ این اعلامیه دو صفحه ای ظاهراً ۱۳۴۱ هجری شمسی و در مخالفت با وکالت زنان در مجالس تقنینیه زمان شاه است.^۹

۱. منتشره در سال ۱۳۴۴ ه. ش.

۲. این پاسخ در کتاب «يك بررسی مختصر در پیرامون شهید جاوید، حسین بن علی (ع) از نظر روایات» به قلم محمد حسین اشعری، حسین کریمی و سید حسین آل طه در ۱۲۳ صفحه در سال ۱۳۵۰ در قم منتشر شده است. مقاله علامه در صفحه ۱۱۰ تا ۱۱۵ کتاب مزبور آمده است.

۳. مجله حوزه (شماره ۴، سال هشتم، شماره مسلسل ۴۶، مهر و آبان ۱۳۷۰) صفحه ۹۳-۹۵ متأسفانه به سندیا مخاطب آن در مجله اشاره ای نشده است.

۴. مجله کیهان فرهنگی، شماره ۱۰، صفحه ۷.

۵. مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم، به کوشش سیدهادی خسروشاهی، صفحه ۳۳۳ تا ۳۳۶.

۶. همان، صفحه ۳۳۷ تا ۳۳۹.

۷. این دو اظهار نظر که فاقد تاریخ است و ظاهراً می باید بین ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶ ه. ق نگارش یافته باشد، در يك جزوه ۵۲ صفحه ای در سال ۱۳۵۹ از سوی معاندین دکتر شریعتی تهیه و منتشر شده است. در این جزوه عباراتی از کتب وی همراه با پاسخ بعضی از علما و مراجع وقت در پاسخ نامه های تهیه کنندگان جزوه درج شده است.

۸. مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها جلد دوم، به کوشش خسروشاهی، صفحه آخر، در پاسخ نامه آقای سیدمنیرالدین حسینی شیرازی، به تاریخ دهم ذیحجه ۱۳۹۷.

۹. این اعلامیه علاوه بر علامه طباطبایی از سوی علمای ذیل امضا شده است:

حضرات آیات: مرتضی حسینی لنگرودی، احمد حسینی زنجانی، محمد موسوی یزدی، محمدرضا گلپایگانی، سید کاظم شریعتمداری، روح الله موسوی خمینی، هاشم آملی، مرتضی حائری.

۲- بیانیه در حمایت مردم فلسطین همراه با اعلام حساب بانکی برای کمک به آنان.^۱

۴. آثار منتشر نشده

- ۱- رساله‌ای در مبدأ و معاد.^۲
- ۲- رساله‌ای در نبوت.^۳
- ۳- رساله‌ای در عشق.^۴
- ۴- رساله‌ای در مشتقات.^۵
- ۵- حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری.^۶
- ۶- سلسله انساب طباطبائیان در آذربایجان.^۷
- ۷- منظومه‌ای در خط نستعلیق.^۸

ضمناً در دو کتاب مهر تابان^۹ و لب اللباب^{۱۰}، می‌توان نقل به مضمون بعضی آراء

علامه - ره - را بی گرفت.

۱. این بیانیه از سوی علامه طباطبایی، سیدابوالفضل موسوی زنجانی و شهید مرتضی مطهری صادر شده و در کتاب بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی، نوشته سید حمید روحانی، جلد دوم صفحه ۳۹۷ و ۳۹۸ چاپ شده است. در گردآوری مقدمه و تقریظات، یادداشتهای مختصر و اعلامیه‌های علامه طباطبایی از یاری‌های آقای محمد اسفندیاری بهره برده‌ام، از ایشان سپاسگزارم.

۲. به نقل از مقاله آقای باقر بیدهندی در مجله نور علم، دوره سوم، شماره نهم، ص ۵۷ و ص ۵۹. متأسفانه ایشان منبع ذکر این دو رساله را نیاورده‌اند. و العهده علی الراوی.

۳. به نقل خود استاد علامه در «زندگی من»، بررسی‌های اسلامی، ج ۱، ص ۱۱.

۴. مجله نور علم - مقاله آقای باقر بیدهندی - شماره ۹.

۵. مقدمه دکتر سیدحسین نصر بر شیعه در اسلام، صفحه ط شماره ۱۷، و مقدمه محمدهادی فقهی بر سنن النبی، صفحه ۲۰، شماره ۱۳.

۶. مقدمه محمدهادی فقهی بر سنن النبی (ص)، صفحه ۲۰، شماره ۳.

۷. به نقل خود استاد علامه در «زندگی من»، بررسی‌های اسلامی، ج ۱، ص ۱۲ آقای محمدهادی فقهی در مقدمه سنن النبی، ص ۲۱، شماره ۲۳، «رساله در انساب آل عبد الوهاب» ثبت کرده‌اند. آیا همین رساله مراد است؟

۸. مقدمه دکتر نصر بر شیعه در اسلام، صفحه ط، شماره ۲۴، مقدمه محمدهادی فقهی بر سنن النبی، ص ۲۰، شماره ۱۹.

۹. مهر تابان، یادنامه و مصاحبات تلمیذ علامه، تألیف سیدمحمدحسین حسینی طهرانی، مؤسسه انتشارات باقر العلوم، پخش از انتشارات صدر، بی تاریخ، در این کتاب آراء فراوانی از علامه در پاسخ مؤلف نقل شده است.

۱۰. رساله لب اللباب در سیر و سلوک اولی‌الالباب، تألیف آقای سید محمد حسین حسینی طهرانی، تهران، حکمت

۵. مجموعه آثار علامه طباطبایی در بوته نقد

از جمله کسانی که در جمع آوری آثار پراکنده استاد علامه و انتشار آنها، بویژه در زمان حیات و با اجازه استاد، سهم وافری داشته‌اند، آقای سیدهادی خسروشاهی است. به همت ایشان، شش کتاب از آثار علامه جمع آوری و منتشر شده است: ۱- بررسیهای اسلامی. جلد اول (۱۳۹۶ق) ۲- اسلام و انسان معاصر. جلد دوم بررسیهای اسلامی (۱۳۵۷ش) ۳- بررسیهای اسلامی. جلد سوم (۱۳۶۰ش) ۴- اصول فلسفه و روش رئالیسم. مجموعه ۱۴ مقاله بدون پاورقیهای استاد مطهری (۱۳۵۶ش) ۵- شیعه مجموعه مذاکرات علامه با پروفیسور هانری کربن در ۱۳۳۸، با توضیحات همراه با آقای احمدی میانجی، ۱۳۹۷ق (چاپ اول: ۱۳۳۹ش) ۶- رسالت تشیع در دنیای امروز: مجموعه مذاکرات علامه با کربن در ۱۳۴۰، با توضیحات همراه با آقای احمدی میانجی (۱۳۷۰ش).

سه کتاب اول، مجموعه رسائل و مقالات و پاسخهای پراکنده استاد علامه به پرسشهای مختلف است که به اهتمام آقای خسروشاهی گردآوری شده است. گفتنی است اگر این مجموعه‌ها از سوی ایشان گردآوری نمی‌شد، چه بسا توفیق زیارت این آثار گرانبها نصیب دوستداران آثار علامه نمی‌شد. سعیش مشکور بار.

اخیراً نامبرده، اقدام به تجدید چاپ آثار مرحوم علامه، با عنوان «مجموعه آثار» کرده است. از این مجموعه تاکنون پنج جلد منتشر شده است: ۱- شیعه ۲- رسالت تشیع در دنیای امروز (که این دو مذاکرات علامه و کربن است دومی برای اولین بار به شکلی مستقل چاپ می‌شود). ۳- مجموعه مقالات، پرسشها و پاسخها، جلد اول ۴- مجموعه مقالات: پرسشها و پاسخها، جلد دوم ۵- مجموعه رسائل.

آنچه به دنبال می‌آید، بررسی و نقد سه کتاب اخیر است:

→

۱۳۶۱، در صفحه ۲۰ آن آمده است: اصل این رساله اس و مخ اولین دوره از درسهای اخلاقی و عرفانی است که حضرت استاد گرامی ما علامه طباطبایی روحی فداه در سالهای ۱۳۶۸ و ۶۹ هجری قمری در حوزه مقدسه علمیه قم برای بعضی طلاب بیان فرموده و این حقیر به عنوان تقریرات درس به رشته تحریر در آورده بودم و قرائت و مرور به آن رادر اوقات قبض و کدورت و خستگی موجب تنویر روح و تلطیف جان خود می‌دانستم...

۱- در مقدمه مجموعه رسائل (جلد پنجم مجموعه آثار) که در سال ۱۳۷۰ منتشر شده است، نوشته‌اند: «جلد اول و دوم «بررسیهای اسلامی» شامل مجموعه کامل مقالات و پرسشها و پاسخها از استاد علامه سید محمد حسین طباطبائی. قبلاً در علاقه‌مندان آثار پربهای استاد قرار گرفت و اینک بخش سوم آن، که مجموعه‌ای از رسائل استاد علامه را در بر می‌گیرد تقدیم می‌شود.» آیا ایشان فراموش کرده‌اند که ده سال قبل جلد سوم بررسیهای اسلامی را منتشر کرده‌اند؟ این دو جلد سوم با هم اعم و اخص من وجه است. بعلاوه در ابتدای مجموعه رسائل آمده است: چاپ سوم ۱۳۷۰. که مشخص نیست مراد از چاپ اول و دوم آن کدامست؟

لازم به ذکر است که تاریخ کتابت مجموعه رسائل (آبان ۱۳۷۰) و تاریخ کتابت مجموعه مقالات در پرسشها و پاسخها (جلد ۳ و ۴ مجموعه آثار) آذر ۱۳۷۰ و تاریخ انتشار آن ۱۳۷۱ است. مقایسه مقدمه دو کتاب یاد شده نشان می‌دهد که طرح مجموعه آثار و ترتیب مقالات و رسالات و حتی عنوان کتاب چقدر شباهت دارد و بدون بر نامه بوده است.

۲- در چاپ اخیر مقالات و رسائل علامه، تغییرات ذیل انجام شده است:
یک: چاپ سه جلدی اخیر نسبت به چاپ سه جلد گذشته یکدست تر و چشم نواز تر است.

دو: عنوان گذشته به عنوان جدید تغییر یافته است: عنوان قبلی عبارت بود از:
۱- بررسیهای اسلامی، جلد اول ۲- اسلام و انسان معاصر (جلد دوم بررسیهای اسلامی)
۳- بررسیهای اسلامی، جلد سوم. عنوان جدید عبارتست از: مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد اول و دوم، و مجموعه رسائل.

سه: در چاپ اخیر، مقالات هم موضوع در سه جلد چاپ قدیم، در کنار هم قرار گرفته شده است. لذا این چاپ با ترتیب جدیدی عرضه شده و مقالات در هفت بخش تبویب یافته است: ۱- زندگی من ۲- اسلام شناسی ۳- مسأله امامت و تشیع ۴- مقام و موقعیت زن در اسلام ۵- مسائل فلسفی ۶- مسأله آفرینش و رستاخیز ۷- مسائل اجتماعی اسلام. در

مجموعهٔ رسائل این ترتیب رعایت نشده است.

چهار: اضافات چاپ جدید که به کم و کیف آن در مقدمه اشاره‌ای نشده، به قرار ذیل است:

۱- تذئیلات و محاکمات علامه بر سه مکتوب اول سیداحمد کربلایی و شیخ محمدحسین غروی اصفهانی در مورد بیتی از عطار. این تذئیلات و محاکمات قبلاً در کتاب توحید علمی و عینی همراه با هفت نامه مرحوم کربلایی و اصفهانی چاپ و منتشر شده بود و در یکی از یادنامه‌های مرحوم علامه نیز آمده بود. اما برای اولین بار در ضمن گردآوریهای آقای خسروشاهی چاپ می‌شود.

مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم، صفحه ۱۴۳ تا ۱۷۵.

۲- مقالهٔ دولت پوشالی و دست نشانده به نام اسرائیل، که استاد علامه در ۱۳۸۳ق در پاسخ یک پرسش مرقوم داشته‌اند. (مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم صفحه ۳۳۳ تا ۳۳۷).

۳- گفتگویی با استاد دربارهٔ شهید مطهری. مجموعهٔ مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم (ص ۳۳۹-۳۳۷).

۴- اعلامیه علامه در سوگ مرحوم مطهری. مجموعهٔ مقالات و پرسش و پاسخها، جلد دوم (ص ۳۴۲-۳۴۱).

۵- پاسخ استاد علامه به نامهٔ یکی از فضلاء قم دربارهٔ مطلبی که قبلاً از جانب علامه دربارهٔ مرحوم دکتر علی شریعتی منتشر شده بود.^۱ (۱۳۹۷ق)، مجموعهٔ مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم، صفحهٔ آخر. در فهرست کتاب به دو مطلب اخیر اشاره نشده است. ظاهراً چهار مورد اخیر برای اولین بار است که منتشر می‌شود.

۶- رساله‌ای در اثبات واجب الوجود. (مجموعهٔ رسائل، صفحهٔ ۳-۶۲)

۷- رساله‌ای در علم (مجموعهٔ رسائل، صفحهٔ ۲۶۷-۲۸۲) این دو رساله حاصل بحثهای پنجشنبه و جمعه استاد علامه در سال ۱۳۸۹ قمری است که سپس توسط خود استاد به نگارش درآمده و توسط آقای محمد محمدی گیلانی به فارسی ترجمه شده است.

۱. مناسب بود اصل اظهار نظر نیز درج می‌شد.

این دو ترجمه همراه با متن اصلی دو مقاله، با مقدمه مترجم در جلد اول و دوم یادنامه علامه طباطبایی منتشر شده بود. بقیه مقالات و رسائل و پاسخهای استاد علامه، همگی قبلاً در سه جلد بررسیهای اسلامی چاپ شده بود.

۳- چاپ جدید نسبت به چاپ گذشته (بررسیهای اسلامی) يك نقصان دارد و آن پاسخهای علامه به اشکالاتی است که نسبت به کتب شیعه در اسلام و المیزان صورت گرفته است. این مطلب در صفحه ۲۴۱ تا ۲۴۸ کتاب اسلام و انسان معاصر (جلد دوم بررسیهای اسلامی) تحت عنوان «معنی اسلام» چاپ شده بود و حاوی پاسخ به ده اشکال است، و تاریخ کتابت آن ۱۳۹۷/۱/۱۵ می باشد. ظاهراً مطلب فوق سهواً از قلم افتاده است.

۴- سه جلد جدید حاوی همه مقالات و رسائل و مطالب مرحوم علامه نیست. گردآورنده محترم در مقدمه مجموعه رسائل به کامل نبودن رسائل اشاره کرده اند و نوشته اند «بعضی از رسائل ایشان یا اصولاً تاکنون چاپ نشده یا فقط عربی و در ضمن یادنامه‌ها، انتشار یافته است که از آن جمله است رساله در ولایت، رساله در برهان، رساله در نبوت...» از آثار منتشر شده فارسی علامه، دو مورد زیر در مجموعه آثار علامه از قلم افتاده است.

۱- مقدمه و تقریظ علامه بر هفت کتاب فارسی که قبلاً به آنها اشاره شده و نیز دو اظهار نظر ابتدائی در مورد شریعتی.

۲- اشعار علامه که بخشی از آن در یکی از یادنامه‌های علامه چاپ شده است.

از آثار منتشر شده عربی علامه، موارد ذیل در این سه جلد نیامده است: ۱- رساله فی علم النبى (ص) و الامام (ع) بالغیب ۲- رساله الولایة ۳- رسائل سبعة ۴- رسائل توحیدیه (به استثنای رساله آخر) ۵- مقدمه و تقریظ علامه بر هفت کتاب عربی.

همچنین این چهار رساله علامه نیز هنوز منتشر نشده است: ۱- رساله در نبوت ۲- رساله در مبدا و معاد ۳- رساله در عشق ۴- رساله در مشتقات.^۱

۵- در ضمن مجموعه مقالات، سه رساله ولایت و زعامت در اسلام، محمد (ص) و اسلام، و علم امام نیز آمده است که مناسب بود این سه نیز در ضمن مجموعه رسائل چاپ

۱. منابع این چهار رساله قبلاً گذشت.

می‌شد. گردآورنده در مقدمهٔ مجموعهٔ مقالات از این نکته عذر خواسته است.

۶- در تبویب مقالات و پرسشها و پاسخها، بی‌دقتیهای مشاهده می‌شود که به بعضی

از آنها اشاره می‌شود:

۱- مقالات اسلام و آزادی، دین از نظر قرآن و پایهٔ اساسی آن، مسألهٔ خاتمیت،

معجزه، شرك چیست؟ در ذیل عنوان «مسألهٔ امامت و تشیع» آورده شده‌اند، حال آنکه مناسب بود ذیل عنوان «اسلام‌شناسی» درج می‌شد.

۲- مقالات فواتح سوره‌ها برای چیست؟ آیا این پیرایه‌ها مناسب قرآن است؟

مفهوم محکم، متشابه و تأویل در قرآن، قرآن و قانون تنازع بقاء، انتخاب اصلح، در ذیل عنوان «مسألهٔ امامت و تشیع» آورده شده‌اند که مناسب بود عنوان مستقلى به نام مسائل قرآنی برایشان گشوده می‌شد و یا حداقل در ذیل عنوان اسلام‌شناسی درج می‌شدند.

۳- مقاله «اثر ایمان به رستاخیز» در ذیل «مسائل» فلسفی آورده شده و حال آنکه

عنوان «مسألهٔ آفرینش و رستاخیز» برای آن مناسبتر است.

۴- مقالات علیت واجب نسبت به ممکنات، ازلیت و قدم ذاتی ماده، وحدت وجود،

ترجمهٔ فلسفهٔ یونانی، اثبات مجردات که همگی مباحث فلسفی است، به جای درج در «مسائل فلسفی» در ضمن «مسألهٔ آفرینش و رستاخیز» آورده شده است.

۵- مقاله «مسألهٔ عصمت» در بخش مسألهٔ آفرینش و رستاخیز آورده شده که جایش

در بخش «اسلام‌شناسی» است.

۶- داستان شق القمر، و ستارهٔ زهره بر بام خانهٔ علی (ع) به جای درج در «مسائل

گوناگون» در بخش «امامت و تشیع» می‌باید درج می‌شد.

عدم تناسب مقالات یاد شده با عناوین بخش‌های انتخابی، نشانهٔ دیگر بی‌دقتی و

فقدان برنامه در گردآوری مجموعهٔ آثار است.

۷- چند مجموعهٔ پرسش و پاسخ در ضمن جلد اول و دوم در طی بخشهای

مختلف آورده شده که دلیل ذکر هر مجموعه در هر بخش تناسب چند سؤال آن مجموعه با آن بخش است. مناسب بود مجموعه‌های مختلف پرسش و پاسخ در ضمن

يك بخش جداگانه آورده می‌شد.

۸- دو مقاله از آقای دکتر مهدی حائری یزدی تحت عنوان «امکان عام» و «موجبهٔ سالبه‌المحمول چیست» و يك مقدمه از آقای خسرو شاهي تحت عنوان «دربارهٔ بحث استاد علامه»، برای تکمیل بحث در کتاب آورده شده است. مناسب بود این سه مقاله با حروفی ریزتر و متمایز از متن بقیهٔ کتاب چاپ می‌شد.

۹- بعضی از این مقالات قبلاً در بعضی مجلات چاپ شده بود. متأسفانه به منبع چاپ اول این مقالات هیچ اشاره‌ای نشده است. ذکر نشریاتی که علامه جهت درج بعضی مقالات گزیده بود، خواننده را با وسعت نظر استاد علامه آشنا می‌کند. هکذا مقالات و رسائلی که قبلاً در کتب دیگر و یادنامه‌ها منتشر شده بود، مناسب بود با مشخصات کامل ذکر شود.

۱۰- چقدر به جا بود گرد آورندهٔ محترم نخست اقدام به چاپ مقالات علامه به زبان اصلی می‌کرد. آن گاه به انتشار ترجمهٔ فارسی مقالات عربی اقدام می‌کرد. مراد از مجموعهٔ آثار، مجموعهٔ آثار خود نویسنده است و ترجمه، به هر حال ترجمه غیر است. این اشکال متوجه کتاب «مجموعه رسائل» است.

۱۱- این سه جلد (مجموعه مقالات و پرسش و پاسخها و مجموعهٔ رسالات) فاقد يك فهرست جامع موضوعی است که بدون آن استفاده از مطالب ارزندهٔ کتاب واقعاً دشوار است. بویژه اکثر مسائلی که در ضمن پرسش‌ها و پاسخها مطرح شده است، از نظر مخفی می‌ماند. فقدان فهرستهای فنی از قبیل فهرست آیات، روایات، اعلام و... از دیگر ضعفهای اصلی کتاب است.

۱۲- مجموعهٔ آثار نویسندگان بزرگ در همهٔ مجلداتش از يك مقدمهٔ واحد مجموعه می‌باید برخوردار باشد که ویژگیهای اصلی مجموعهٔ آثار در آن مقدمه تذکر داده می‌شود. اما این چند جلد فاقد چنین مقدمهٔ واحد لازمی است.

۱۳- از آنجا که عنوان «بررسی‌های اسلامی» مورد تصویب خود استاد علامه قرار گرفته بود و دستخط مبارك ایشان نیز در اول کتاب مجموعهٔ مقالات آورده شده، آیا بهتر نبود این عنوان حفظ می‌شد؟

۶. بایسته‌های مجموعه آثار علامه

پیشنهاد می‌شود در انتشار مجموعه آثار استاد علامه نکات ذیل رعایت شود:

- ۱- کلیه آثار علامه^۱ ابتدا به زبان اصلی نگارش، منتشر شود و ترجمه فارسی بخش عربی آثار، در قدم بعدی منتشر گردد.
- ۲- فهرستهای فنی، بویژه فهرست موضوعات و اعلام و آیات و روایات و... برای هر جلد ضروری است.

۳- مجموعه تعلیقه‌های علامه بر بحار الانوار و اصول کافی در يك مجلد، مجموعه تعلیقه‌های علامه بر اسفار در يك مجلد، مجموعه رسائل و مقالات و تقریظهای عربی علامه در يك مجلد (غیر از رسائل سبعة و رسائل توحیدیه) مجموعه رسائل، مقالات و تقریظها و مطالب و پرسش‌ها و پاسخهای فارسی علامه در يك مجلد، مجموعه مذاکرات علامه و پروفیسور کربن (شامل دو کتاب شیعه و رسالت تشیع در دنیای امروز، مجرد از حواشی و توضیحات) در يك مجلد، و دو کتاب قرآن در اسلام و شیعه در اسلام در يك مجلد منتشر شوند.

امیدواریم با رعایت نکات یاد شده و با کسب تجربه از انتشار مجموعه آثار دکتر شریعتی و استاد مطهری، مجموعه آثاری در شأن والای علامه طباطبایی منتشر شود. باشد تا اهداف فرهنگی تحت الشعاع منافع چاپ و نشر استعجالی کتاب قرار نگیرد. ان شاء الله.

۱. آثار پراکنده مرحوم علامه در چند مجموعه دیگر نیز جمع آوری شده است از جمله:

۱- معنویت تشیع، مجموعه ۲۳ مقاله، مؤسسه مطبوعاتی اندیشه، قم ۱۳۵۵، که گردآورنده محترم متواضعانه نام خود را ذکر نکرده است.

۲- فرازهایی از اسلام، انتشارات جهان آرا، تهران، ۱۳۵۵ ش، بدون ذکر نام گردآورنده.

با انتشار گردآوریه‌های آقای خسرو شاهی، عملاً از این مجموعه‌ها بی‌نیازیم، چرا که تمامی مقالات این دو مجموعه به صورت کاملتری در «بررسی‌های اسلامی» آمده است.